

Benigni profiteri nauke

Damjan Krstajić

(objavljeno 10. marta 2018. u Politikinom Kulturnom dodatku)

Zamislite onlajn lokalne novine gde novinar mora da plati da bi mu se članak objavio. I ne samo to, druga dva-tri novinara besplatno pregledaju taj članak i ako odluče da nije vredan, onda se on ne objavljuje i ne uzimaju se pare od kolege. Kako ima dosta novinara i u ostalim mestima koji su voljni da plaćaju objavljivanje svojih članaka, vlasnik osniva onlajn lokalne novine i u drugim sredinama. Zvuči neverovatno? Ako umesto novinara stavite naučnika - dobićete primer modernog komercijalnog naučnog časopisa otvorenog pristupa (open access)!

Nije uvek bilo tako i nisu svi naučni časopisi danas takvi. Prvi redovan časopis posvećen nauci (Philosophical Transactions of the Royal Society) je počeo da izlazi 1665. godine. Od tada pa sve do Drugog svetskog rata naučne časopise su većinom izdavala akademska udruženja uz obavezno sponzorstvo, jer to uopšte nije bilo profitabilno. Osnovna zamisao je bila da se podele nova saznanja sa širim krugom ljudi sličnih interesovanja. Ono što je bilo novo posle Drugog svetskog rata je pojava komercijalnih izdavačkih kuća u ovom poslu. Paralelno sa osnivanjem časopisa za nove naučne oblasti za koja nisu postojala udruženja, one su takođe otkupljivale časopise od akademskih udruženja ostavljajući im slobodu da ih i dalje uređuju. Na taj način naučnici su predavali posao izdavanja profesionalcima, a samim tim su imali više vremena za svoje aktivnosti. Ali po koju cenu?

Mark Ver (Mark Ware) i Majkl Mejb (Michael Mabe) su 2015. objavili studiju sa detaljnom analizom trenutnog stanja u naučnom izdavaštvu. Njihova procena je da u svetu postoji između pet i deset hiljada izdavača međunarodnih naučnih časopisa na engleskom jeziku, gde većina njih objavljuje jedan ili dva časopisa. Sledeće četiri firme su pojedinačno izdavači preko dve hiljade naučnih časopisa: Springer, Elsevier, Wiley-Blackwell i Taylor & Francis, dok izdavačka kuća Sage izdaje nešto manje od hiljadu. Uticaj i profiti ove petorke su slabo poznati široj naučnoj javnosti.

Istoričar nauke Vinsent Larivijer je sa kolegama (Larivière et al) iste godine objavio rad u kojem je analizirao uticaj ove petorke na izdanja u 2013.

godini. Više od polovine svih naučnih radova objavljenih na engleskom jeziku u toj godini je bilo u časopisima u vlasništvu petorke. Njihove procene su da je uticaj petorke bio najveći u društvenim naukama, gde su zajedno objavili preko 70% svih članaka na engleskom jeziku, a najmanji u humanističkim naukama (20%). U prirodnim i medicinskim naukama njihov uticaj je bio oko 50% i tu imaju ozbiljnu konkurenciju u akademskim udruženjima koja se nisu dala kupiti, kao npr. Američko hemijsko društvo (American Chemical Society), Američko društvo fizičara (American Physical Society) i drugi.

Kako se petorka većinom bavi i drugim vrstama izdavaštva, nije lako iz finansijskih izveštaja izdvojiti tačan promet i profit od naučnih časopisa. U nekim slučajevima je to i nemoguće, kao na primera za Sage, jer ta firma nije na berzi i ne postoje zvanični finansijski izveštaji za nju. Larivijer je sa kolegama detaljno analizirao poslovanje firme Elsevier. U 2013. godini sekcija za naučno-tehničko i medicinsko izdavaštvo u toj firmi je imala promet od 3.3 milijardi dolara sa profitom od 1.3 milijardi (39%). Za preostale tri firme oni nisu išli u toliko detalja, ali su pokazali da su njihovi prometi više stotina miliona dolara i da ostvaruju profit sa prosekom od preko 30%. Malo je biznisa u svetu u kojima se vrti tolika suma novca sa tako visokim procentom profita.

Istoričarka Ajlin Fajf je sa kolegama (Fyfe et al) objavila prošle godine odličan prikaz istorije izdavaštva u nauci. Oni smatraju da je jedan od ključnih faktora uspeha ove petorke, kao i drugih izdavačkih kuća uključenih u ovaj posao, rastući značaj objavljenih radova kao mere uspešnosti i prestiža u akademskim krugovima. Ako se tome doda globalni rast populacije i sve veći broj univerziteta, imamo situaciju gde je sve više naučnika primorano da češće objavljuje u cilju napretka svoje karijere, ili pukog zadržavanja svog zaposlenja. Stoga ne treba da nas začudi što su neki naučnici spremni da plate objavljivanje svojih radova, kao ni to što je neko drugi voljan da to iskoristi. Primera radi, u medicini je stvar prestiža da se objavi članak u Lancet-u. Ako im pošaljete sjajan naučni rad i on prođe njihove rigorozne provere i na kraju bude prihvaćen, on se neće objaviti dok ne uplatite 5000 dolara. To je današnja cena. Inače, Lancet je u vlasništvu Elsevier od 1991. godine i izlazi jedanput nedeljno.

Naivno se mislilo da će internet uništiti biznis u naučnom izdavaštvu. Pre su pojedinci i biblioteke kupovali primerke naučnih časopisa, a sad ih retko ko štampa. Danas, i ako možete da objavite rad u nekom elitnom komercijalnom naučnom časopisu, a da ne platite, onda čitaoci moraju da

plate izdavaču da ga pročitaju preko interneta. Paradoksalno, internet je smanjio troškove i omogućio da se uvede nov biznis model.

Pregledači (reviewers), zajedno sa urednicima, su glavni branioci i korektori nauke. Zahvaljući njihovom požrtvovanom i besplatnom trudu nauka održava nivo kvaliteta. Na žalost, pitanje je koliko njih zna da kad to rade za časopis u vlasništvu petorke, neko na kraju uzima lep kajmak, a taj neko možda nema interes nauke u srcu kao oni. Lično sam objavljivao radove u časopisima u vlasništvu petorke, jer me pre nije zanimalo ko je vlasnik.

Trenutno niko nije primoran da objavljuje kod petorke, niti je iko učenjen da besplatno pregleda rad kolega. Koliko je meni poznato, svako može da objavi kvalitetan naučni članak negde drugde. Stoga bih njihovo trenutno prisustvo okarakterisao kao benigno po nauku, ali bez garancija da to u budućnosti neće postati maligno. Ovde nije u pitanju neka teorija zavere ili slično, već stvaranje ozbiljne zavisnosti. Ko garantuje slobodan pristup naučnim radovima na veb-sajtima od Elsevier ako bi on bankrotirao? Imajte na umu da nije u pitanju bilo kakvo izdavaštvo. Naučni radovi, zajedno sa naučnim knjigama, čine jedini referentni sistem nauke!

A kako smo došli do ove situacije? Nisam našao nijednu studiju u kojoj je objašnjeno kako i zašto su neka akademska udruženja u drugoj polovini 20. veka predala svoje izdavaštvo. Priča se, dakle nepotvrđeno je, da je bila dovoljna večera u elitnom restoranu za članove akademskog udruženja uz neki poklon od izdavačke kuće. Naučnici bi i dalje uređivali časopis, a muke oko administracije neprofitnog časopisa bi preuzeo neko drugi. Već sledeće godine izdavačka kuća bi povećala cenu časopisa i deo tog novca, očigledno ne mnogo, slala akademskom udruženju. Svaka čast svim onima koji se nisu dali kupiti!

Reference koje podržavaju činjenice spomenute u članku

1. O časopisima otvorenog pristupa

https://en.wikipedia.org/wiki/Open_access

2. O naplaćivanju da se objavi rad

https://en.wikipedia.org/wiki/Article_processing_charge

3. Prvi akademski časopis se zvanično uzima da je *Journal des sçavans* od Denis de Sallo, ali to nije bio naučni časopis

https://en.wikipedia.org/wiki/Journal_des_s%C3%A7avans

4. Philosophical Transactions of the Royal Society

https://en.wikipedia.org/wiki/Philosophical_Transactions_of_the_Royal_Society

5. Studija od Mark Vera i Majkl Mejba

http://www.stm-assoc.org/2015_02_20_STM_Report_2015.pdf

6. Larivière et al 2015

<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0127502>

Napomena: Oni u svom izveštaju navode cifre za Reed Elsevier I to je tačan naziv firme od 1992. do 2015., ali svi ostali (Ware&Mabe, Fyfe et al itd) koriste naziv Elsevier u svojim radovima. Reed Elsevier je 2015. godine promenio naziv u RELX Group. Moja odluka je da ne komplikujem I da u članku upotrebljavam naziv Elsevier.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Elsevier>

https://en.wikipedia.org/wiki/RELX_Group

7. Fyfe et al 2017.

<https://zenodo.org/record/546100>

8. The Lancet

<http://www.thelancet.com/>

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Lancet

<http://www.thelancet.com/lancet/information-for-authors>

link full guidelines for authors of The Lancet

<http://www.thelancet.com/pb/assets/raw/Lancet/authors/tl-information-for-authors-sept-2017.pdf>

9 . Pored časopisa otvorenog pristupa (Open Access), postoje i oni sa tzv hibridnim pristupom, gde su neki članci otvorenog pristupa (autor plaća), a neki zatvorenog pristupa (autor ne plaća, ali ne može besplatno da se čita)

https://en.wikipedia.org/wiki/Hybrid_open_access_journal

10. Robert Maxwell se najviše javno hvalio kako je kupovao časopise od akademskih udruženja. Evo jedne priče, dakle neprovereno.

<https://www.theguardian.com/science/2017/jun/27/profitable-business-scientific-publishing-bad-for-science>